

KOMÜNCÜ (ORTAKÇI) KARMATÎLER: ORTAYA ÇIKIŞLARI, İNANÇLARI VE DİRENÇLERİYLE ANADOLU
ALEVİLİĞİNE ETKİLERİ (890-1078)

Cengiz YILDIRIM
Araştırmacı-Yazar
E-posta: yildirimcengiz@hotmail.com
e-posta bilgi@cengizyildirim.net
Cep Tel: +90 533 351 74 60
Ankara/Türkiye

Özet

Orta Çağ İslam coğrafyasında yüzyıllarca var olup da tarihi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız, onlarca Şii-Bâtını-Alevi gruplar, fırkalar ve devletlerden söz edilir. Bunlardan biri de ilk İsmailik fırkası içinde yer alan Karmatilerdir. Karmatilik, İsmailik içerisinde uzun yıllar İslam coğrafyasının çok büyük bölümünde Abbasi Hilafetine karşı gizlilik içinde kod adı ve şifre sistemi ile çalışmış, III./IX. asrın ortalarında tarih sahnesine çıkmış siyasi bir harekettir. Şii-Bâtını-Alevi gruplar, fırkalar ve devletler, İslam'ı farklı yorumladıkları için Sünni İslam savunucuları tarafından "öteki" sayılmış, İslam'ı ele alan temel kaynaklarda hâkim olan Sünni anlayışın (dinin, otoritenin) izin verdiği ölçüde ve genelde çarpıtılarak anlatılmıştır. Kimi araştırmacılar onları Komünizmin İslam'daki ilk yansıması, kimileri Alevîler'in arka planı olarak görürken; kimileri ise onları kâfir ilan edip katlini meşrulaştırma gayreti içerisinde olmuştur. Şüphesiz bu kesimle ilgili bağımsız tarihçilerinin yazdığı kaynaklar olmuştur; bu kaynaklar ya imha edilmiş, ya da iktidarın istediği şekilde değiştirilmiştir. Araştırmacıların çeşitli engellerden (dil v.b.) dolayı ulaşamadıkları İslam'ı doğuştan itibaren kaleme alan İtalyan, İngiliz, Fransız, Rus ve Alman İslam tarihçilerinin yazdığı ve son yüzyılda Arapçaya, Farsçaya Türkçeye çevirileri yapılmış kaynaklarda Sünni İslam'ın öteki saydığı Şii-Bâtını-Aleviler çok farklı yönlerden incelenmiş ve yeni veriler ışığında bunlar hakkında yazılacak doğru bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca, değişik inanç ve mezheplerin sözlü geleneklerinde, eski yazılı eserlerde, halk edebiyatı örneklerinde yer alan bilgiler konunun bazı yönlerinin araştırılmasında yol göstericilik niteliğinde olmuştur. Bâtını öğretinin Anadolu Aleviliğine önemli bir katkısı olan bu hareketin bir makale olarak ana hatlarıyla ele alınması uygun olacaktır.

Anahtar kelimeler: İsmaililer, Karmatilik, Abbasiler, Dai, Mehdi, El-Cennabi.

There are dozens of Shiite-Western-Alevi groups, factions and states mentioned in the Islamic geography of the Middle Ages that have existed for centuries and about whose history we do not have sufficient information. One of them is the Karmatis, who were among the first Ismaili sect. Karmatik worked with a code name and password system in secrecy against the Abbasid Caliphate in a very large part of the Islamic geography for many years within Ismailism, III./IX. it is a political movement that appeared on the stage of history in the middle of the century. Shiite-Western-Alevi groups, factions and states were considered "other" by Sunni Islam advocates because they interpreted Islam differently, and the Sunni understanding prevailing in the main sources dealing

with Islam (religion, authority) was explained to the extent permitted and usually distorted. Some researchers see them as the first reflection of Communism in Islam, some as the background of the Alevis, while others have tried to legitimize their murder by declaring them infidels. Undoubtedly, there have been sources written by independent historians about this section; these resources have either been destroyed or changed as the government wants. Various obstacles of the researchers (language V.b. Turkish Arabic, Persian, Italian, English, French, Russian and German Islamic historians who wrote Islam from birth and translated it into Arabic, Persian and Turkish in the last century, Shia-Western-Alevis, which are considered other by Sunni Islam, have been studied from very different aspects and the correct information to be written about them has been reached in the light of new data. In addition, the information contained in the oral traditions of different faiths and sects, ancient written works, examples of folk literature has been a guide in the research of some aspects of the subject. It would be appropriate to consider this movement, which is an important contribution of Western teaching to Anatolian Alevism, in outline as an article.

Keywords: Ismailis, Karamatilism, Abbasids, Da'i, Mahdi, Al-Jannabi.

Karmatilik adı, hareketin lideri olan Hamdan Karmat'a nisbetle taraftarlarınca oluşturulmuştur. Bilindiği üzere Abbasiler gizli propagandalarını Ehlibeyt adına yürütmüş; Eba Müslim önderliğinde Ali taraftarları ve Emevilerden hoşnut olmayan kesimin desteğiyle 750 yılında bir ihtilal gerçekleştirilmiş, bunun sonucu Emeviler yıkılmış, Abbasiler iktidara gelmişti. Abbasiler, Haşimi geçmişlerinden vaz geçip Müslümanların çoğunluğu tarafından meşru hükümdar kabul edilmek için, evrimci Hz. Ali Şiası ve devrimci Alevilik-Batnilik akımlarına sırt çevirdiler. Şeriatın Sünni yorumunu benimseyip gerici bir konumda mevzilendiler.

İktidarlarının hemen başında, sadık Ehli-Beyt destekçileriyle ve kendilerini iktidara getiren devrimci liderlerle bütün bağlarını koparmaya başladılar. Emevileri yıkılışa götüren Küfe merkezli örgütün başı ve Hz. Muhammed'in veziri olarak bilinen Ebu Seleme 750'de yargısız idam edildi. Kendilerine devlet hediye eden Ebu Müslim, sakıncalı görülerek, 755'de hile ile Irak'ta Rumiye kasabasına davet edildi ve orada boğularak öldürüldü.

İlk İsmali Fırkasının Doğuşu

İşte bu süreçte Abbasilere karşı çok sayıda Ali taraftarı fırkalar ortaya çıktı. Bu fırkalardan biride altıncı imam Cafer-i Sadık'tan sonra yedinci imamın İsmail olduğunu kabul etmeleriyle, on iki imamdan ayrılan, (yediciler) yedi imamcılar olarak da adlandırılan ismaililerdi. İsmaililer, Abbasi halifelerinin Hz. Ali ve Ehli-Beyt taraftarlarına karşı yaptıkları zulme karşı bir isyanla doğdu.

Abbasilerin kendilerine rahatlık vermediği, sürekli baskı uyguladığı İsmaililer, davasını yaymak için yeraltına çekildi ve çok geniş bir coğrafyada davetçi dailer aracılığıyla bir siyasi partiden ziyade illegal bir örgüt tarzında faaliyetlerini sürdürmeye başladılar.

Abbasi iktidarına karşı yaklaşık 150 yıl gizlilik içinde kod adı ve şifre sistemiyle çalışan İsmaililer 889'da Suruye'de Selemiye kasabasında ortaya çıktı. Selemiye Abbasi Hilafet merkezine uzak ve dağlık olması nedeniyle seçilmişti.

889 yılında kendini İmam Halife olarak lanseden Ubeydullah el-Mehdi, İsmailiğin dayandığı mehdilik öğretisinden (bir kurtarıcının geleceğine dair öğretisi) vazgeçerek her İsmali imamın bir mehdi olduğunu ilan etmiştir. İsmaililerin çoğunluğu bunu kabul etmiş, Karmat ve taraftarları bunu kabul

etmemişler. Bu durum İsmaililik içerisinde ayrışmaya yol açmış ve İsmaililik 890'da Fatımiler, Karmatiler olarak iki ayrı gruba ayrılmıştır (Ömer Faruk Teber, 2008: 113-115). Bu durum tarihi kaynaklarda İmamet krizi olarak geçer.

İsmaililiği Ayrışmaya Götüren Dini-Felsefî Etkenler

Ubeydullah el-Mehdi'nin reformu, ilk İsmaililerin savunduğu döngüsel din tarihi görüşünde önemli değişiklikler yaptı. Şöyleki; Erken dönem İsmaililer için dinin batınında gizli olan hakikatler tek bir batını ve gnostik/irfani düşünce sistemini oluşturmaktaydı. Bu sistem, temelde insanlık tarihi ile ilgili bir devirsel/ döngüsel bakış açısı ve kozmolojiden ibaretti. Ayrıca onlar zaman ve sonsuzluk hakkında Helenistik ve gnostik gibi farklı düşünce okulları ve akımlarından, İslam'dan önceki İbrahimi dinler ve Gulat-ı Şia'nın inançlarından alınmış özel nazariyelere sahiptiler (Ferhad Daftary, 2017).

Zamanla ilgili bu nazariyeler, hem İsmaililiğin nübüvvet ve insanlığın dini tarihiyle, hem de Kur'an'ın yaratılış ve Ulu'l-Azm peygamberlerin risaletiyle ilişkiliydi. İnsanlığın dini tarihi yedi devirden müteşekkil olup her bir devreyi şeriat getiren bir peygamber başlatmaktaydı. Onlar bu her devirde yeni bir şeriat getiren peygamberlere *natık* adını vermekteydiler. Aslında her devrin şeriatı o devrin natık'ının zahiri mesajını yansıtmaktaydı. Tarihin ilk altı devresi, *natık* adı verilen (nutaka) Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed olmak üzere altı Ulu'l-Azm peygamberden ibaretti. Bu natıklardan her biri kendi devirlerinin şeriatının batınında gizli olan hakikatleri tevil etmesi için aynı zamanda bir vekile sahiptiler ki İsmaililer bu vekillere vasiy, esas ya da sarmit demekteydiler (Muzaffer Tan, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 2017, Sayı: 39, s. 75-76).

İlk altı devrenin vasileri (evsiya) sırasıyla Sis, Sam, İsmail, Harun (veya Yuşa), Şemunu's-Safa, Ali b. Ebu Talib idi. Her bir devirde, o devrenin vasisinden sonra kendilerine etimma (tekili mutim) adı da verilen yedi imam mevcut olup onların asli görevi kendi devirlerinin şeriatının zahiri ve batını manalarını muhafaza etmektir. Her devrin yedinci imamını bir sonrakidevrenin natığı makamına yükselirdi ki getirdiği yeni şeriat ile bir önceki devrin natıkının şeriatını iptal/nesh ederdi.

Bu durum sadece tarihin son dönemi olan yedinci devirde farklıydı. Şöyle ki altıncı devrin yedinci imamı olarak İsmaililerin Mehdi-Kaim Mehdi olarak zuhur edeceğini bekledikleri Muhammed b. İsmail b. Cafer'di (Ferhat Daftary, 2017: 247). Her ne kadar Muhammed b. İsmail, natık ve esas vasitlerini kendisinde birleştiren ve İslâm'ın yasalarını yürürlükten kaldırarak yedinci ve son devri başlatacak son imam olarak görülmüşse de, o yeni bir din getirmeyecekti. Bunun yerine daha önce gelen ilahi mesajlarda gizli olan bütün hakikatlerini açık seçik ortaya koyacak ve böylece dini hükümlere ihtiyaç kalmayacak, Kaim ve *natıkların* sonuncusu olarak dünyayı adaletle yönetmesinin akabinde cismani dünya sona erecekti (Muzaffer Tan, 2017: 75-76).

Karmatiler önceki öğretiyeye bağlı kalmaya devam ederken, sadık Fatımi İsmaili hizip, dinsel tarihin altıncı devrine yani İslam devrine ilişkin farklı bir kavrayış geliştirdi. Ubeydullah el-Mehdi imamette sürekliliğe olanak tanımakla İslam devrinde yedi imamdan fazlasına da olanak tanımış oldu.

Karmatiler ise Ubeydullah'ın fikirlerini reddederek daha önceki görüşlerine Muhammed b. İsmailin Mehdiliğine ve yakın bir zamanda recat edeceği görüşüne bağlı kaldı ve yedinci natık olarak İslam devrine son vereceğine inançlarını sürdürdüler.

Hamdan Karmat ve Karmatilik

Karmatiliğin kurucusu ve bu harekete adını veren Aşat oğlu Hamdan Karmat, Küfe yakınlarındaki Dür köyünden olup, Bazı kaynaklarda (Taberi, 2007: 27) İmam Hasan'ın torunlarından olduğu, asıl adının Abbasilerin zulmünden dolayı gizlendiği ve bundan dolayı Hamdan Karmat ismini aldığı yazılır.

Hamdan Karmat önce kendini yetiştiren al-Huseyn al-Ahvazi adında yörenin İsmaili Dai'nin etkisiyle İsmailiye hareketine katılmış (877-878), onun ölümü üzerine yerine geçtiği için İsmaili Dai olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

Görüldüğü gibi Hamdan Karmat asıl kimliğini sır gibi saklamış, İsmaili öğretisinde ilerleme kaydettikten sonra, Kufe çevresindeki köylere, Irak'ın güneyine ve diğer bölgelere dailer (davetçi) göndererek, hem düşüncelerini anlatmış hem de insanları Abbasi zulmüne karşı örgütlemiştir.

Karmatiliğin ortaya çıktığı III./IX. asrın ikinci yarısından itibaren devletin ekonomik koşulları giderek bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde Abbasiler'in benimsediği bürokratik Sasani model devletin harcamalarını hızla artırmış; bütçe açığını gidermek için yöneticiler çiftçilerin ve diğer kesimlerin üzerindeki vergi yükünü artırma yoluna gitmişlerdir. Vergi gelirleri büyük oranda tarıma dayandığı için yük özellikle çiftçinin sırtına yüklenmiştir (İbn Haldûn, 2004: 372).

Bu durumun doğal sonucu üretimin ve halkın gelirlerinin azalmasıdır. Dolayısıyla vergilerin artırılması gelirlerin artmasına katkı sağlamadığı gibi, özellikle alt ve orta gelir grubunda ciddi sosyal sorunları beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki diğer bir ekonomik uygulama da Kûfe Sevadı ve diğer yakın yerlerdeki devlet arazilerinin maaşları ödenemeyen ordu mensuplarına ikta edilmesidir. Bu komutanlar makam ve mevkiilerinden dolayı haksız rekabete yol açmışlar; onların hizmetçi ve köleleri de haraç ve diğer vergileri tahsil etme konusunda işkenceye başvurmaya başlamışlardır. Bu durum sermayenin belirli ellerde toplanması sonucunu doğurmuş; yönetimdeki başıboşluk, ekonomik imkânsızlıklar, güvensizliğin artması ve halkın mahsullerinin korunamaması gibi nedenlerle pek çok arazi toprak ağalarının ve devletin eline geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 390–391).

Alt tabakanın maruz kaldığı ekonomik zorluklar, sıkıntıları çözmeyi vadeden iktidar karşıtı muhalif hareketlerin bu insanlar arasında kolayca yayılmasına zemin hazırlamıştır. Önce Zenc hareketi, daha sonra Karmatiler mevcut iktidardan memnuniyetsiz olan bu kitlelere dayanmışlardır. Onlara cazip gelecek birtakım çözüm önerileri sunarak, malın eşit bir şekilde paylaşılmasını önermişlerdir.

Karmatilerde Darü'l Hicra'lar (Göçmenler Evi) ve Ortak Yaşam

890-891'de Hamdan Karmat, Karmatiler için Kufe yakınlarında, kırsal bir alanda, bütün dailerin toplanacağı, tüm gereksinimlerini sağlayacak, onların saklanma, korunma yeri ve çeşitli bölgelerden gelmiş Karmatilerin merkezi olacak, her yandan gelen kadın ve erkeklerin yerleştirildiği, adına Darü'l Hicra (Göçmenler evi) denilen bir toplu yaşam yeri kurdu.

Bundan sonra bütün dailer burada toplandı. Her yerden toplanıp gelen insanlar, işçiler, köylüler efendilerinden kaçan köleler, kimsesizler yoksullar akın akın buraya gelmeye, büyük ve tek bir aile gibi buraya yerleşmeye başladılar (Abdülaziz el-Duri, 1991: 100).

Hareketin filozofu ve beyni olarak nitelendirilen Hamdan Karmat'ın kayınbiraderi Ebû Muhammed Abdan, Sistemin manifestosu sayılan "İhvan-ı Safa Risaleleri" (Kardeşliğin Hitabeti) adlı yedi ciltten oluşan bir eser yazıp; kurulması düşünülen komünal toplum modelini, yaratılmak istenen yeni insan

tipinin hangi eğitim süreçlerinden geçirilmesi gerektiğini ve dünyaya bakış açılarını açıklamıştır (Tamir, 1956: 17).

Kardeşlik iktisadi kurmak isteyen Hamdan Karmat amacına ulaştı ve burada mükemmel bir ekonomik sistem geliştirdi. Kılıç ve atı dışında özel mülkiyet gönüllü olarak kaldırıldı. Toplanan gelirlerden bir hazine oluşturuldu. Harcamalar duyulan ihtiyaca göre yapılıyordu. Hiç kimse yoksul değildi, hiç kimse bir diğerdenden zengin değildi (Bulut, 1997: 28).

Karmatiliğin Yayılışı ve Devlete Dönüşme Süreç

Irak, Horasan, Azerbaycan, Şam, Yemen, Kuzey Afrika gibi geniş bir alana yayılan hareket; zalim Abbasi iktidarına, onlarla işbirliği yapan Fars aristokratlarına, büyük tüccar tabakasına, büyük toprak ağalarına karşı bir ihtilâl hareketine dönüşmüştür.

Hareketin hedefi, zengin yoksul ayrımını ortadan kaldırmak, köleliğe son vermek ortak üretime geçmek, herkesin çalıştığı ve ürettiği bir sistem oluşturmak. Farklı din, ırk ve sınıflara uygun akıl, hoşgörü ve eşitliğe dayanan akaidi kabul etmek.

894 yılında Hamdân Karmat, Vasıt'ta "Darül-Hicre" denilen Karmatî merkezini kurduktan sonra Ebu Saîd el-Cennabi'yi Güney İran'a Dai olarak göndermişti. Burada oldukça başarılı faaliyetler gösterdi ve mensupları arasında bir tür komünal düzen geliştirerek onların mallarını ortaklaşa idare etti. Ebu Said el-Cennabi'yi Bahreyn'de görevlendirdi.

Bunun ardından Hamdan Karmat gizlendi bir daha ortaya çıkmamıştır. Abdan da öldürülünce onlara bağlı dailer kendi bölgelerinde daveti sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu dailer önderleri Hamdan ve Abdan gibi Fatimiler'in yeni iddialarına karşı çıkmaya devam ederek onlarla her türlü ilişkiyi kesmişlerdir. Abdan'ın öldürülmesinden sonra yeğeni İsa b. Musa Karmatiler'in bir kısmına önderlik ederek davetin Irak'ta yaşamaya devam etmesini sağlamıştır (Daftary, 2017: 161).

Hamdan Karmat tarafından Bahreyn'e görevlendirilen Ebu Saîd el-Cennabi, Hz. Ali soyundan yerli ailenin önderi olan Al-Hasan b. Sanbar'ın kızıyla evlenip, bölgede oturan İranlılar ile Bedevi Araplar arasında yoğun bir taraftar kitlesine ulaşır (Übnü'l-Esir, 2016: 31). Bölge kabilelerinin de yoğun desteğini alan El-Cenabi Bahreyn'in büyük bir bölümünü ve Doğu Arabistan kıyılarındaki Katif şehrini de ele geçirdi (899).

Bahreyn'in başkenti ve Abbasi valilerinin oturduğu Hacer'ı (Hecer) denetimlerine aldı (900) ve çevre bölgelerden Yamama ve Umman'a kadar egemenliklerini genişletti. Ahsa'yı kendi başkentleri yaptı. Karmati faaliyetlerinin en büyük merkezi durumuna gelen Bahreyn'de, şeriat iptal edilerek güçlü ve iktisadi bakımından başarılı, dayanıklı ve 7 kişilik "İkdaniyye" adında bir meclis oluşturuldu.

Hiyerarşik sıralaması, 1-İmam: Tanrıdan sonra gelen, tanrıdan yetki alandır. 2- Hüccet: İmama bağlı ve ona tabidir (Hakikat Kapsu da denir). 3- Zu'l Massa: İlim irfanı anlayan kişi olup hüccete tabidir. 4- Dai-ül Ekber: En büyük mümin sayılır, baş sorumlu, başdaidir. 5- Dai-ül Mezun: Karmati örgütçüsü ve tayin edicisi, davetçi. 6- El Mukabil: Dainin yardımcısı ve vekili niteliğindedir. Mezun dailere hizmet eden kişi. 7- Mümin: Dai kişinin yoldaşı ve izleyicisidir. Onun yanında öğrenir, ona bağlılık andı içer ve dainin bulunduğu fırkaya girmekle yükümlüdür (Nâsır-ı Hüsrev, 1985: 146).

Böyle bir yönetim sistemine sahip, Alevi inancı ve ibadetinin serbestçe yapıldığı bir devlet kuran Karmatiler, Halife Osman bin Affan'danberi devam eden "ikta" denilen zengine toprak bağı sistemi ve Toprak köleliği kaldırıldı. Yoksul çiftçilere ekip biçme karşılığı toprağın kullanım hakkı verildi. Toplumsal servetin dışarı çıkışını önlemek amacıyla kurşundan para bastırıldı. Uzak Doğu ve Hindistan başta olmak üzere birçok ülkeye dış ticareti teşvik edildi (İbnü'l-Esîr, 2016: 31-34).

Cennabi'nin asıl niyeti Basra'yı alıp ülkesinin sınırlarını genişletmekti. Basra'ya hareket etti. Abbasi Valisi Ahmed b. Muhammed b. Yahya durumu Halife Mu'tazid-Billah'a bildirdi. Bunun üzerine halife, Basra çevresine büyük masraflar gerektiren bir sur yapılmasını emretti ve Abbasilerin aldığı önlemler karşısında ilk etapda başarılı olamayan Cennabi, Basra'yı almak için tekrar harekete geçtiği sırada, Ahsâ sarayında hamamda iken Sicilyalı hizmetçisi tarafından 913'de düzenlenen bir suikast öldürüldü (913). (İbnü'l-Esîr, 1987: 410-411).

922 yılına kadar Bahreyn Karmatileri önemli bir faaliyette bulunmamış, ancak yavaş yavaş ciddi bir Mehdî krizini de yaşamaya başlamışlardı. Zira 918 yılı civarında ortaya çıkacağını iddia ettikleri Mehdî'nin gelme vakti yaklaşmıştı. Onlar Mehdî'nin gelmesini şeriatın yürürlüğünün ortadan kalkmasına bağlamışlar; bu nedenle 922'li yıllardan itibaren şeriatın uygulayıcısı Abbasiler'in hükmüne son verecek birtakım icraatlarda bulunmaya başlamışlardır.

Ebu Said el-Cennabi, ölümünden sonra büyük oğlu Saîd, "İkdaniyye" denilen ve itibarlı kişilerden teşekkül eden 7 kişilik bir meclisle birlikte Bahreyn Karmati Devleti'nin idaresini üstlenmesi için veliaht tayin etmişti. (Sabri Hizmetli, 2001: 510-514). İbnü'l-Esîr (1987: 411-413), Ebü Said'in devletin önderlerinden Beni Sembar ve Beni Zürkan'ı toplayarak onlara kendi yerine küçük Ebü Tahir büyüyene kadar diğer oğlu Said'in geçmesini vasiyet ettiğini, Said'in de 923 yılına kadar idare ettiği devletin yönetimini kardeşi Ebü Tahir'e teslim ettiğini kaydetmiştir.

Karmatilikte Ebu Tahir Süleyman El-Cennabi dönemi

Ebu Said, özellikle Abbasi Veziri Ali b. İsa ile Siraf Limanı'nın kullanılması gibi bazı imtiyazlar karşılığında iyi münasebetler kurmaya çalışmıştı. Karmatilerin eylemsizliğiyle örtüşen bu ilişkiler vezirin düşmanları onu Karmatilerle suç ortaklığı yapmakla suçlamak için bir bahane verdi.

Karmatilerin, henüz 17 yaşında olan (bazı kaynaklara göre 27 yaşındadır), (İbnü'l-Esîr, 1987: 411-415) Ebu Tahir Süleyman el-Cennabi'nin 923 yılında ağabeyinin yerine Bahreyn Karmatilerinin başına geçmesi ve aynı yıl Ali b. İsa'nın Karmati suçlamasıyla görevden azledilmesi üzerine Abbasilerle ilişkiler tekrar bozuldu. Ordusu ile Basra üzerine yürüyen Ebu Tahir el-Cennabi, bir gece şehrin surlarını aşmış Basra'ya girmeyi başardı. Basra Valisi Sübk el-Müflehi ancak sabahleyin duruma vakıf olabildi ve işgalci Karmatileri şehirden çıkarmak için harekete geçti. Fakat Ebu Tahir, Basra'da on yedi gün süren muharebede başta Vali olmak üzere pek çok kişiyi öldürdü. Şehirden kaçabilenlerin büyük bir kısmı da çevredeki geniş su birikintileri ve bataklıklarda boğuldu. Basra'da kaldığı on yedi gün içinde katliam ve yağmayı sürdüren Ebu Tahir, birçok kadın ve çocuğu da yanına alarak Bahreyn'e döndü (Mes'udi, 2018: 346-351).

Ebu Tahir, Basra baskınından sonra bu kez de 312 (924) yılında Mekke'den dönen hac kabilelerine saldırmak için büyük bir kuvvetle Hebir'e yürüdü. Bağdat ve civar beldelerden pek çok hacının bulunduğu birinci kabileyi yağmalayıp kılıçtan geçirdi.

927 yılı girdiğinde Ebu ahir Ahsa'dan hareket ederek Kufe'yi ele geçirdi. Yusuf b. Ebi's-Sac ile yaptığı savaşı kazanarak Yusuf ve ashabının çoğunu esir aldı. Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçen Ebu Tahir, Zebara nehri üzerindeki köprü kesilmiş olduğu için karşıya geçemeyerek Enbar'a geri döndü. Bağdat'ı ele geçirmek ve İslâm şeriatını ortadan kaldırmak için büyük uğraş veren Ebu Tahir, başarılı olamayarak 929 yılının ilk günlerinde Ahsa'ya döndü. İslam şeriatını ortadan kaldırmak için giriştiği eylemlere bu saldırıyla son vermeyen Ebu Tahir, bu saldırının hemen ardından 929 yılında Mekke'ye girerek Mekke emiri ve beraberindekileri kılıçtan geçirmiştir.

Bazı kaynaklar, Ebü Tahir'in Kâbe'nin kapısında oturduğunu, çevresini saran hacıların öldürülmesi emrini verdiği sırada: "Ben Allah'ım, ben Allah ileyim, yaratan benim yaratıkları yok eden de benim" dediğini, hacıların kaçıp Kâbe'nin örtüsüne yapıştıklarını, ancak yine de ölümden kurtulamadıklarını kaydetmişlerdir (İbn Kesir, 1994: 282-286). Karmatiler sekiz on gün kaldıktan sonra topladıkları ganimetlerle birlikte Hecerü'l-Esved'i de yerinden sökerek Bahreyn'deki Hecer'e götürdü, Hecerü'l-Esved yirmi yıl kadar orada kaldı (Sabit b. Sinan, 1989: 218–220).

Abbasi Halifesi de Ebü Tahir'e bir mektup yazarak kendisine bir sürü ihsanlarda bulunarak hacılara saldırmaktan vazgeçmesini, Hacerü'l-Esved'i Mekke'deki yerine bırakmasını istemişti. Ebü Tahir, Hacerü'l-Esved'i Mekke'ye götürme teklifini reddetmişti.

Karmatiler ve Bâtıniler tarihinde önemli bir yer tutan, Karmatilerin en etkin ve yetkin adamı olarak görülen Ebü Tahir el-Cennabi, 944 yılında otuz sekiz yaşında iken çiçek hastalığından vefat etmiştir. Taraftarlarına *Cennâbiyye* denilen Ebu Tahir'in yerine kardeşlerinden Ahmed geçmiş olduğu söylene de, İbn Kesir (1994: 320), Ebü Tahir'in ölümünden sonra onun yerine ona en büyük desteği veren kardeşlerinin yönetime geçtiğini kaydetmiştir. Bunlar: Enü'l-Abbas, el-Fadl, Ebü'l-Kasım Said ve Ebü Yakub Yusuf 'dur. Ebü Tahir'in 944'te ölümünden sonra kardeşleri Abbâsîler'e karşı uzunca bir süre barışçı bir politika izlediler.

Ebu Tahir öldükten sonra da Hacerü'l-Esved'i alıp yerine koymak için bir takım girişimler devam etti. Bunlardan biri Beckem et-Türki de Hacerü'l-Esved'i Kâbe'ye getirtmek için Karmatilere 50000 dinar teklif etmiş ancak Karmatiler: "Biz onu emirle aldık ancak aldığımız emirle iade ederiz" diyerek reddetmişlerdi. Fakat Hacerü'l-Esved, sonuçsuz kalan birçok teşebbüsten sonra ancak 951 yılında Fatımi halifesi Mansur Bi-Nasrillah (946-953)'ın ricasıyla yerine konulabilmiştir (Mustafa Öz, 1993: 372-373).

Fatımi Halifesi Muiz-Lidinillah, 953 yılında hilâfet makamına geçince, Fatımi davetine muhalif olan doğudaki Karmatî-İsmaili toplumu tekrar mezhep bünyesine almak istedi. Bu sebeple İsmaili doktrinini onların düşüncelerini de kapsayacak şekilde yeniden ele aldı. Bu teşebbüs başarılı oldu ve Yeni Eflatuncu İsmailîlerin baş temsilcisi Ebu Ya'kub es-Sicistani Fatımi davetini kabul etti. Sicistani, Muizz'in hilafeti sırasında yazdığı eserlerle Fatımîler'in görüşünü destekledi. Muiz önceleri, Nesefi ve Ebu Hatim er-Razi dâhil olmak üzere önceki Karmatî dailerinin Yeni Eflatuncu kozmoloji anlayışlarının Fatımi-İsmailî düşüncesi içinde yer almasına müsaade etti. Bu faaliyetlerin sonucunda Horasan, Maveraünnehir, Sistan, Sind ve mücavir bölgelerdeki Karmatiler Fatımî davetini desteklemeye başladılar. Bununla birlikte Deylem, Azerbaycan ve Güney Irak Karmatileri davalarında ısrar ederek Fatımi-İsmailiye'ye muhalefetlerini sürdürdüler. Muiz bütün çabalarına rağmen Bahreyn Karmatîleri'nden biat alamadı (İbnü'l-Esîr, 1987: 423-424).

Eğitime önem veren Karmatiler, dışardan gelen misafirler için her şehirde bir camiye açık tutmuş, bütün camileri okula çevirmiştir (Abdülaziz el-Duri, 1991: 37). Bu uygulamalarından dolayı Abbasilerin

ve diğler Sünni devletlerin, cemaatlerin saldırılarına uğramış, dinsiz, mülhit, kâfir damgasını yemiş akıl almaz karalamalara maruz kalmıştır.

Karmatiler hâkim oldukları bölgelerde yılda bir defa bizim Alevilerin Cem törenine benzer adına “Ülfet Gecesi” denen bir tören düzenliyor. “Ülfet Gecesi”ne Alevilerin cemlerinde olduğu gibi kadın erkek birlikte katılıyor. Karmatilere, Anadolu’da tıpkı Osmanlı din adamları ve yazarlarının Kızılbaş Alevilere yaptıkları gibi mum söndü iftiraları atılıyor (Muhammed Hammadi, 1948: 5).

Atlas Okyanusu’ndan Basra Körfezi’ne, oradan Orta Asya ve Horasan illerine kadar uzanan geniş coğrafyada, tüm zalim ve sömürücüler bu hareketin karşısında bilinçli, sistemi ve yoğun bir karalama kampanyası başlatıyorlar. Şeriat eksen alınarak Karmatiliği buna göre değerlendirmeye alıyorlar.

Abbasi Halifelerinin talimatları doğrultusunda ve ya Sünni İslam’ın verdiği ideolojik bağnazlık güdüsüyle yola çıkıyor, genelde Bâtını fırkalarına, özelde ise Karmatilere karşı olmadık iftirallarda bulunuyorlar.

Abbasi Halifeleri Karmatilerle başa çıkamadılar, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Bunun üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’dan yardım istemek zorunda kaldılar. Dönemin en güçlü hükümdarı olan Melikşah görevlendirdiği Türk reislerinden Artuk Bey, Ahsa ve Bahreyn bölgelerinde bulunan Karmatilere karşı savaş açtı ise de başarılı olamadan geri döndü. Bu savaşta başarılı olamayan Artuk Bey daha büyük bir güçle gittiği seferde, Karmatileri yenerek itaat altına almayı başardı (Erdoğan Merçil, 2020: 71-73).

Daha sonra Bahreyn’deki Sünniler, Karmatiler’e karşı Abbâsi halifeliğinin görevlendirdiği Selçuklu ordusunun etrafında toplanarak, Ahsa şehrinin kuzeyinde Karmatileri kuşattılar. Yedi yıl süren bu kuşatma sonucu 1078 yılında yapılan Hendek savaşında Karmatiler yenildi. Bu savaş, tarihin en önemli savaşlarından biri sayılır. Çünkü bu yaklaşık iki asıra yakın süre özellikle Abbasi Devleti için korku ve heyecan kaynağı olan Karmati Devleti’nin ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

İslam coğrafyasının her tarafına yayılan ve kurulu düzenin bütün kurumlarını yerle bir eden, başlangıcından sonuna kadar egemenlerinin siyasi, ideolojik, askeri saldırılarına, hile ve entrikalarına, karalamalarına maruz kalan Karmatiler El-Ahsa, ve Bahreyn’de 100 yıl yaşayabilen komünler; geniş coğrafyada küçük komünal adacıklar halinde 182 yıl varlığını sürdürmüştür.

Anayasasında Hz. Muhammed’in hazırladığı Medine Anayasası’nda olduğu gibi “adalet, eşitlik, özgürlük” yazan ve sınıfsız sömürsüz bir düzen kurmuş olan Karmatiler, sonraları gelişecek olan toplumsal, ideolojik akımların önünü açmış, fakat mevsimsiz açılmış çiçekler gibi kırılmış ezilmiştir.

Sonuç

Karmatiler Zenc isyanında olduğu gibi memnuniyetsiz kitlelerin yönetime karşı giriştikleri sistemsi ayaklanmaları itikadi bir temele oturarak iktidara karşı çok daha tehlikeli bir muhalefet geleneğini başlatmışlardır. Bu muhalefet geleneğinin bir ayağını iktidara karşı başkaldırı oluştururken, diğler ayağını itikadî gerekçeler oluşturmuştur. Karmatiler Abbasî devletini yıkarak İslam şeriatının yürürlüğünü ortadan kaldırmanın yedinci Natık olan ve Kâim olarak ortaya çıkacak Muhammed b. İsmail’in zuhuru için gerekli olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu iddia bir taraftan Abbasî yönetimlerine ve hac kervanlarına saldırmayı meşru hale getirirken, diğler taraftan memnuniyetsiz kitleler için maddî ve psikolojik bir fayda sağlamıştır. Onlar yağma ve ganimet olarak aldıkları mallarla ekonomik gelir elde

ederken, yapmış oldukları faaliyetler neticesinde Mehdi'nin zuhurunu sağlayıp kurtuluşa ereceklerini ümit ettikleri için psikolojik olarak da mutlu, huzurlu olmuşlardır.

Karmatiler "Daru'l-Hicre" adını verdikleri ve itikadi bir temele oturttukları mekânların varlığı ile özellikle Alamut İsmailileri'nin geliştirdikleri muhalefet geleneğinin temellerini atmışlardır. Daru'l-Hicre anlayışı kendi taraftarlarının güvenli bir şekilde yaşayabileceği, sarp ve dağlık yerlerde ikame edilecek sağlam kalelerin inşa edilmesi ve taraftarların bu güvenli mekânlara hicret etmeleri temeline dayanmaktadır. Onlar zuhurunu bekledikleri Kâim el-Mehdi'nin "Daru'l-Hicre"lerde ortaya çıkacağını öne sürerek bu mekânlara itikadi bir meşruiyet sağlamışlardır. Daru'l-Hicre mantığıyla kurulan Ahsa bu anlamda muhalif unsurların önemli bir barınağı olmuştur.

İlk İsmâilî fikirler özellikle Gnostik ve Hermetik düşüncenin İslâm âlemine taşınarak İslâmî düşünceyle uzlaştırılmasında önemli bir yer edinmiştir. İlk İsmâilîler, aşırı Şia fırkalar içerisinde dağınık ve sistemsiz bir şekilde öne sürülen bu fikirleri sistematize ederek sonraki nesillere aktarmışlardır. Horasan-Mâverâünnehir bölgesindeki Karmatiler bu fikirleri Yeni Eflâtuncu felsefenin bakış açısıyla yeniden yorumlayarak bir taraftan felsefenin İslâm toplumunda kabul görmesine katkıda bulunurken, diğer taraftan daha önceki gnostik ve Hermetik tabiatlı itikatlarını akîl bir temele ve sisteme oturtmuşlar, böylece bu fikirlerin İslâm toplumunda sağlam bir kök salmasına sebebiyet vermişlerdir (Ali Avcı, 2010: 199-246)

Karmatiler İslâm şeriatının iptal edilmesi noktasında daha sonraki nesillere önemli bir sistematik düşünce aktarmışlardır. Buna göre onlar devrî tarih anlayışlarının bir gereği olarak dünya hayatını yedi devre ayırmışlar; kendi devirlerinin de şeratsızlık dönemi olan yedinci devir olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlar kıyametin ilan edileceği son dönemde yaşadıkları ve altıncı devrin sahibi Hz. Muhammed'in dönemi sona erdiği için Hz. Muhammed'in şeriatını uygulamaktan vazgeçmişlerdir. Nitekim Alamut İsmailileri de, belli bir dönemlerinde, Karmatiler'den miras aldıkları bu geleneği sürdürerek kıyameti ilan edecekler ve Hz. Muhammed'in şeriatını iptal edeceklerdir. Diğer yandan Karmatiler zahir-bâtın ayırımına yaptıkları vurgu ve bâtına verdikleri aşırı önem dolayısıyla kendilerinden sonraki batını içerikli hareketlere önemli bir edebiyat sunmuşlardır. Onların özellikle şeriatın iptali ile ilgili iddiaları muhalifleri tarafından mum söndü yapmakla suçlanmaları neticesini doğurmuştur. Bu suçlamada hukuksuz bir hayatın her türlü aşırılığı mübah hale getireceği önkabulü etkili olmuştur. Böylece Karmatiler, kendilerinden sonraki bazı fırkalar için gündeme getirilecek olan mumsöndü iddiası ve iftirasına ilk maruz kalan fırka olmuştur.

Geniş bilgi için "*Erken Alevilerin Gizlenen Tarihi*" adlı kitabıma. www.cengizyildirim.net den ulaşabilirsiniz. Saygılarımla

KAYNAKÇA

39, s. 76.

AVCI, Ali, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Cilt 10, Sayı 3, 2010 ss. 199 -246.

DAFTARY, Ferhat, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri* (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

ESİR, İbnü'l, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, (çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yayınları,

HAMMADİ, Muhammed, *Bâtınilerin ve Karmatilerin İç Yüzü*, (çev. İsmail Hatip Erzen), Diyanet

HİZMETLİ, Sabri "*Karmatiler*", TDV İslam Ansiklopedisi TDV Yay., İstanbul 2001, 24: s. 510-514.

HÜSREV, Nâsır-ı, *Sefernâme* (çev. Abdülhâp Terzi), MEB Yayınları, İstanbul 1985.

İstanbul, 1987).

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Bilge Yayınları, 2020.

MES'UDİ, *Kitabü't-ve'l-İşraf* (çev. Ramazan Şeşen), Bilgi Yay., Ankara 2018, s. 346-351, 353.

ÖZ, Mustafa "*Cennabi Ebü Tahir*", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay.,1993, 7: s. 372-373.

Riyad, 1989.

SABİİ, Sabit b. Sinan (365/973), *Tarihu Ahbari'l-Karamita*, (nşr. S. Zekkar), Ahbaru'lKaramita içinde,

TAN, Muzaffer (2017), *Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri*, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 13 Sayı:

TEBER, Ömer Faruk, *Bektaşî Erkannamelerin Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınları, İstanbul 2008.

Yayınları, Ankara 1948.

YILDIRIM, Cengiz, *Erken Alevilerin Gizlenen Tarihi*, İtalik Yayınları, Ankara 2021.

